

trafnej, zdawałoby się, diagnozy współczesnej sytuacji edukacyjnej, niedosyt w publikacji Michałowskiej budzić może nieobecność rzeczowej prezentacji przeciwwagi dla tego, czym powoli staje się obecna szkoła.

Pamiętać jednak należy, iż także – a może przede wszystkim – w gestii ludzi związanych z edukacją i nauką właśnie leżą działania, dzięki którym można kształtować rzeczywistość edukacyjną. W tej perspektywie w pierwszej kolejności należałoby odkrywać dominujące, choć nie zawsze artykułowane, dyskursy, które porządkują nasze myślenie i „wciskają” je w sztywne ramy znaczeń akceptowalnych – w tym przypadku: prymatu wartości neoliberalnych. Książka Anny Michałowskiej jest próbą takiej demaskacji, demaskacji z każdą stroną bardziej interesującej, dlatego też należy docenić pracę autorki, która próbuje – warto dodać: skutecznie – reinterpretować świat, który (zdawałoby się), zgodnie z dominującym dyskursem, inaczej odczytywany być nie powinien.

Rafał Pląsek
Uniwersytet Warszawski

Polskie dziedzictwo edukacyjne od XVI do XX wieku – ciągłość i zmiana. Zbiór studiów i rozpraw ofiarowanych Profesorowi Lechowi Mokrzeckiemu z okazji Jubileuszu 80 urodzin,
red. R. Grzybowski i in., Wydawnictwo Adam Marszałek,
Toruń 2015, 637 s.

Okazały, liczący ponad 600 stron zbiór studiów i rozpraw ofiarowanych z okazji 80 rocznicy urodzin prof. Lecha Mokrzeckiego, powstał z wdzięczności i uznania jego zasług dla nauki polskiej. Liczne grono pracowników naukowych na Wydziale Nauk Społecznych Uniwersytetu Gdańskiego i zaproszeni goście, świętowali (20 czerwca 2015 r.) wspólnie jubileusz, którego częścią było sympozjum naukowe. Kim jest Jubilat? Profesor należy do grona najwybitniejszych historyków wychowania okresu powojennego. Obszar jego badań obejmuje głównie okres staropolski, a szczególnie dzieje gdańskiej nauki i oświaty. Jego analityczne i źródłowe prace rzuciły nowe światło na przeszłość tego potężnego gospodarczo i kulturalnie miasta, a dzięki badawczej wnikliwości wydobyte

zostały na światło dzienne niezbrane fakty z jego przeszłości. W dorobku Mokrzeckiego są także niezwykle ciekawe studia i opracowania zwarte dotyczące dydaktyki historii i świadomości historycznej społeczeństwa staropolskiego, problematyki morskiej, dziejów kultury i oświaty muzycznej. Nie sposób tu, zaledwie w kilku zdaniach, scharakteryzować tak potężny dorobek naukowy Jubilata, w którym znalazło się ponad 500 artykułów i rozpraw, 13 książek autorskich i współautorskich, bo wymagałoby to odrębnej rozprawy. Można jedynie stwierdzić, że nauka polska wiele zyskała dzięki Mokrzeckiemu i wielki dług wdzięczności wobec niego mają młodszy badacze. Wypromował do tej pory 13 doktorów, był recenzentem w licznych przewodach habilitacyjnych. Znany jest z niezwyklej życzliwości, ale i umie skarcić, gdy wymaga tego dobro nauki i uczonego. Warto przypomnieć, że Profesor jest wielkim animatorem życia naukowego nie tylko na swojej Uczelni. Cieszy się wielkim autorytetem w Polsce, ale jego prace znane są także za granicą (publikuje m.in. w języku niemieckim, angielskim i rosyjskim). Jest doktorem honoris causa Uniwersytetu w Linköping. Dla studiującej młodzieży jest mistrzem i preceptorem, ale też przyjacielem i powiernikiem. Jak przystało na prawdziwego humanistę, Lech Mokrzecki posiada niezwykle bogatą osobowość artysty. Nie tylko interesuje się szeroko pojętą sztuką, ale posiada także uzdolnienia muzyczne, potwierdzone magisterium w klasie wiolonczeli w Wyższej Szkole Muzycznej w Sopocie. Ma też za sobą karierę wiolonczelisty w Państwowej Operze i Filharmonii Bałtyckiej.

Profesor cieszy się dużym uznaniem i popularnością w środowisku. Wyrazem tego jest m.in. zbiór rozpraw i artykułów, któremu teraz pragnę poświęcić nieco uwagi.

Jak przystało na wydawnictwo jubileuszowe, nie mogło w nim zabraknąć miejsca dla przybliżenia dorobku naukowego z ostatnich kilku lat i samej sylwetki Mistrza. Redaktorzy zastosowali tu ciekawe rozwiązanie, poświęcając temu *Wstęp* i ostatnią, szóstą część opracowania, co stanowi swoistą kłamrę spinającą teksty. Artykuł wstępny Kazimierza Puchowskiego i Józefa Żerki, *Profesor Lech Marian Mokrzecki – badacz dziejów nauki, kultury i oświaty*, omawia wszechstronny dorobek Jubilata oraz jego pozycję w nauce polskiej. Bezpośrednio z tym tekstem wiąże się także opracowanie Tomasza Maliszewskiego ukazujące przebieg kariery zawodowej Profesora. W tej części mamy także zestawienie bibliograficzne jego prac z ostatnich lat (oprac. T. Maliszewski, Mariusz Borodnicki) oraz wykaz wypromowanych doktorów (oprac. Paweł Śpica). Natomiast *Publikacje na temat Profesora Lecha Mokrzeckiego i jego dorobku naukowego*, które zestawiał

Maliszewski, pozwolą czytelnikowi jeszcze lepiej uzmysłwić jego pozycję w świecie nauki. Niezwykle interesujące są rozmowy z Profesorem, które po raz kolejny przeprowadził T. Maliszewski, a które zamieszczone zostały w ostatniej części pracy (*Z piórem i muzyką przez Życie. Profesor Lech Mokrzecki. Rozmów z Jubilatem ciąg dalszy*). To istna kopalnia informacji chyba nikomu dotychczas nie znanych, dotyczących historii gdańskiej Uczelni, środowiska naukowego, uczniów i przyjaciół. Ważny wątek rozmów stanowią osobiste wyznania Jubilata dotyczące „aktywnego życia emeryta”, jego planów naukowych i życiowych.

Część naukowa opracowania, to efekt prac 36 historyków edukacji z 13 ośrodków badawczych w kraju. Redaktorzy podzielili zgromadzone prace na pięć tematycznych części.

Część pierwsza: *Historia – badanie – studiowanie – świadomość historyczna*, zawiera ogólne rozważania dotyczące tego przedmiotu i nauczania. Kalina Bartnicka przybliżyła początki „historii” jako przedmiotu studiów w Uniwersytecie Warszawskim w okresie międzywojennym (*Jak studiować historię*). Na tle trudnych początków warszawskiej uczelni omówiła dyskusje toczące się wokół studiowania historii a zwłaszcza rozwiązań dydaktycznych. Przytaczane propozycje Tadeusza Manteuffla, uzupełnione cennymi uwagami Bartnickiej są godne polecenia nie tylko studentom ale także młodym pracownikom naukowo-dydaktycznych naszych uczelni. Nie oznacza to absolutnie, że od początku XX w. nauczanie historii, jak i całość refleksji historycznej tkwi w martwym punkcie. Najlepszą ilustracją zachodzących przemian i oryginalnego podejścia do interpretacji faktów historycznych jest kolejny artykuł omawianego zbioru autorstwa Sławomira Sztobryna, *Historiozofia pedagogiki*. Historiozoficzne podejście do procesu dziejowego zyskało sobie wielu zwolenników. Jednak wejście z historiozofią na grunt pedagogiki stwarza przed tą dyscypliną nowe możliwości badawcze i interpretacyjne, o których pisze autor artykułu. W tym dziale znalazły się dwa teksty dotyczące formowania naukowej świadomości historycznej (Antoni Krawczyk, *Formowanie się naukowej świadomości historycznej*) oraz patriotyzmu i polityki historycznej (Janusz Rulka, *Kilka uwag o patriotyzmie, świadomości i polityce historycznej*). Antoni Krawczyk badany problem ukazał na przestrzeni dziejów, poczynając od starożytności a kończąc na współczesnych uwarunkowaniach. Natomiast Rulka przytoczył niezwykle ciekawe wyniki badań, jakie prowadzi w sposób permanentny, nad zmianami w świadomości historycznej studentów. Zmiany te, w niektórych przypadkach mogą się wydać zaskakujące, ale potwierdzają ścisły związek z zachodzącymi przemianami w kraju i na świecie. Jerzy Maternicki przybliżył problemy związane ze studiami historycznymi na Uniwersytecie Lwowskim na przełomie XIX/XX w. (*Studia historyczne na Uniwer-*

sytecie Lwowskim: kadra naukowo-dydaktyczna i organizacja (1892/1893–1913/1914), koncentrując się głównie na kadrze dydaktycznej, którą stanowiła elita polskich historyków tamtych czasów. Dział zamyka tekst opracowany przez Izabelę Skórzyńską, w którym Autorka podzieliła się swoimi uwagami nt. kształtowania pamięci historycznej poprzez widowiska i bezpośredni kontakt ze świadkami minionych wydarzeń (*Przeszłość jest gdzie indziej? O widowiskowym wymiarze obecności przeszłości w teraźniejszości*).

Najobszerniejsza jest druga część publikacji: *Nauczyciele i twórcy kultury*. Mamy tu rozważania dotyczące osobowości nauczyciela, którym poświęciła swój artykuł Maria Kujawska (*Nauczyciel to ten, który wie jak uczyć*) i Eleonora Sapia-Drewniak (*Obraz nauczyciela dorosłych na łamach „Oświaty Dorosłych”*). J. Żebrowski powrócił jeszcze raz do popularnej w ostatnim czasie tematyki korczakowskiej (*Janusz Korczak jako pedagog i obrońca praw dziecka*), a Ryszard Ślęczka przedstawił sylwetki krakowskich profesorów historyków oświaty związanych z Uniwersytetem Pedagogicznym (*Profesorowie Katedry Historii Oświaty i Wychowania i ich związek z Uniwersytetem Pedagogicznym w Krakowie*). Kilka artykułów poświęconych jest problematyce kształcenia nauczycieli, a niewątpliwie ze względu na zainteresowania Jubilata, znalazły się tu teksty związane ze środowiskiem muzycznym. Jadwiga Uchyła-Zroski w oparciu o własne badania empiryczne, przeanalizowała aksjologiczny wymiar akademickiej edukacji muzycznej, podkreślając, że świat wartości studiujących kształtuje teraźniejszość i przyszłość, zmuszając ich do nieustannej aktywności (*Aksjologia w kształceniu akademickim studentów kierunków pedagogiczno-artystycznych*). Środowiskiem muzycznym w okresie represji stalinowskich zajął się Andrzej Michalski (*Kadra i studenci szkół muzycznych w okresie stalinowskiego zniewolenia*). Różne formy indoktrynacji, jakim poddawani byli polscy muzycy, zasadniczo nie różniły się od powszechnie stosowanych w innych środowiskach, nie były jednak w stanie osłabić ich weny twórczej, choć niektórzy ulegali presji ideologicznej. Okresu PRL-u dotyczy także artykuł Elżbiety Gorloff, w którym omówiła zmiany, jakie nastąpiły w polskim systemie kształcenia nauczycieli szkół podstawowych u progu lat siedemdziesiątych. (*Polityczne uwarunkowania reformy systemu kształcenia nauczycieli szkół podstawowych w okresie PRL-u (na przykładzie rozwiązań z przełomu lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XX wieku)*). Powszechnie zwraca się uwagę na ściśle upolitycznienie wszelkich zmian oświatowych w okresie Polski Ludowej. To potwierdziła też Gorloff w swoich rozważaniach o reformach. Dwa teksty w omawianym dziale dotyczą środowisk twórczych. Leszek Pawelski podsumował pierwszą dekadę działalności PSNT (*Dekada aktywności Polskiego Stowarzyszenia Nauczycieli Twórczych*). Autor, będąc jednocześnie Prezesem Stowarzyszenia,

przybliżył czytelnikowi kulisy powstania tej niezwykle pożytecznej dla środowiska nauczycielskiego organizacji oraz nakreślił główne cele jej działania i odnotowane dotychczas sukcesy w ich realizacji. Z kolei Monika Karwaszewska zaprezentowała gdańskich kompozytorów omawiając ich osiągnięcia muzyczne (*Gdańscy kompozytorzy – tradycja kontra nowa ekspresja*).

Trzecia część opracowania dotyczy zagadnień najbliższych Profesorowi, czyli okresu staropolskiego (*W kręgu problemów edukacji w epoce staropolskiej*). Nie jest to najsilniej reprezentowany dział, ale odzwierciedla on aktualną sytuację w polskiej historii wychowania, w której coraz mniej badaczy podejmuje tego typu tematykę. Spośród sześciu zamieszczonych tu artykułów trzy dotyczą problematyki kobiet w edukacji staropolskiej. Artykuł Marii Boguckiej (*Kształcenie kobiet w świetle staropolskich poglądów pedagogicznych*) jest godnym odnotowania przyczynkiem, do tego, co już w polskiej historiografii, zwłaszcza w ostatnich latach napisano. Podobny charakter ma opracowanie Krystyny Wróbel-Lipowej (*Edukacja dziewcząt z rodzin ziemiańskich w Rzeczypospolitej XVIII wieku*), które można też potraktować, jako punkt wyjścia do poszerzonych badań. Dorota Żołądź-Strzelczyk, która od lat zajmuje się problematyką dziecka w kulturze staropolskiej, tym razem skoncentrowała się na funkcjach wychowawczych matek w pierwszym okresie życia dziecka (*Rola matki w opiece nad dzieckiem w nowożytnej myśli i praktyce pedagogicznej*). Artykuł napisany z dużym znawstwem tematu, przy znakomitym rozpoznaniu źródeł. Edukacja Jana i Marka Sobieskich była już przedmiotem kilku rozpraw naukowych. Kazimierz Maliszewski zdecydował się jeszcze raz sięgnąć do *Instrukcji* wychowawczej Jakuba Sobieskiego, przeprowadzając szczegółową analizę, podkreślił jej wyjątkowość w staropolskim piśmarstwie pedagogicznym (*Program wychowania i wykształcenia Jana i Marka Sobieskich w świetle instrukcji ich ojca Jakuba*). Księgozbiorami kolegiów pijarskich zajęł się Jacek Taraszkiewicz (*Rola i znaczenie książki w edukacji pijarskiej do czasu reformy z 1740 roku*). Bazując na niepublikowanych inwentarzach bibliotecznych odtworzył cały katalog lektur i podręczników wykorzystywanych w szkolnictwie pijarskim, dokonując oceny przydatności niektórych pozycji. Tekst M. Brodnickiego dotyczy historii nauki gdańskiej, a konkretnie wiedzy przyrodniczej, która zawitała do Gimnazjum i Towarzystwa Przyrodniczego (*Recepcje edukacji przyrodniczej w Gimnazjum Akademickim i Towarzystwie Przyrodniczym w Gdańsku w XVIII wieku*). To źródłowe opracowanie stanowić będzie ważny przyczynek do dotychczasowej wiedzy o nauce gdańskiej i zachętę do nowego wyczerpującego opracowania jej dziejów.

Najobszerniejsza czwarta część opracowania zatytułowana *Polska myśl pedagogiczna i edukacyjna w XIX i XX wieku*, liczy dziesięć tekstów o bardzo różnej

tematyce, czasem wykraczających poza przyjęty zakres tematyczny. Mamy tu, więc opracowanie Romana Pelczara, dotyczące galicyjskiej praktyki pedagogicznej (*Realizacja procesu dydaktyczno-wychowawczego w wiejskich i małomiasteczkowych szkołach ludowych Galicji w świetle literatury pamiętnikarskiej*). Tekst Karola Poznańskiego (*Narodziny szkoły Sztuk Pięknych w Warszawie w 1844 roku*), Stefanii Walasek (*Próba oceny działalności oświatowej na ziemi wileńskiej w latach 1905–1949*) i Mariusza Ausza, Joanny Bugajskiej-Więclawskiej (*Zarys działalności edukacyjno-wychowawczej zakonu pijarów w Lidzie 1927–1939*) najogólniej dotyczą historii szkolnictwa. Historii nauki dotyczy rozprawa Danuty Koźmian (*Samuel Dickstein jako organizator życia naukowego w Królestwie Polskim w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku*), a o historii sportu pisał Adam Winiarz (*Kultura fizyczna w koloniach polskich na Dalekim Wschodzie (1917–1949)*). Centrum tej części opracowania jest rozprawa Krzysztofa Jakubiaka (*Polskie tradycje i koncepcje uspołecznienia edukacji i szkoły w XIX i XX wieku*). W głąb zakreślonej w tej części tematyki wprowadza także opracowanie R. Grzybowskiego („*Usuwanie religii ze szkoły a Boga z serc młodzieży*”. *Laicyzacja szkoły polskiej w latach 1957–1969 w świetle założeń programowych ówczesnego ruchu laickiego*). Na zainteresowanie zasługuje także wnikliwe opracowanie Śpicy dotyczące strajku szkolnego w Kasparusie („*Pomorska Września*” – *strajk szkolny dzieci polskich w Kasparusie w 1907 roku i jego konsekwencje dla mieszkańców wsi*).

Z dziejów społecznych i działalności kulturalno-oświatowej, to tytuł ostatniej części omawianego opracowania. Otwiera go przekrojowy tekst Andrzeja Kołakowskiego ukazujący stanowisko Kościoła w stosunku do najbardziej palącego problemu ludzkości, jakim jest ubóstwo (*Zjawisko ubóstwa w świetle encyklik społecznych papieża XIX i XX wieku*). O endeckich wizjach rodziny w społeczeństwie II Rzeczypospolitej pisał W. Wojdyło (*Rodzina jako podmiot spójności narodowej w myśli politycznej obozu narodowego w Drugiej Rzeczypospolitej*), a Lidia Burzyńska-Wentland przybliżyła zasługi mniejszości niemieckiej w Słupsku dla rozwoju kulturalno-oświatowego miasta (*Kierunki działalności kulturalno-oświatowej Słupskiego Związku Ludności pochodzenia Niemieckiego*). Całość książki domyka artykuł Żerko – *Zakłady poprawcze w świetle prasy polskiej z lat 1945–48*, wnoszący wiele istotnych uzupełnień do naszej wiedzy na temat opieki nad młodzieżą z problemami wychowawczymi.

Lektura tego zbioru rozpraw dostarcza wielu pozytywnych odczuć i godna jest polecenia szerszemu ogółowi czytelników. Z pewnością zostanie zauważona przez historyków edukacji, ale nie tylko oni znajdą tu źródło informacji. Niektóre teksty mogą stanowić lekturę dla studentów kierunków pedagogicznych i historii. Ocena wartości naukowej tego typu opracowań, ze względu na

różnorodną tematykę, jest trudna dla jednego recenzenta. W tym przypadku, nie można jednak mieć wątpliwości, co do wysokiego poziomu zaprezentowanych prac. Nie ma tekstów odstających od naukowego poziomu, choć niektóre nie „grzeszą” ani oryginalnością podjętej tematyki, ani formą prezentacji. Pewne uwagi można mieć do strony redakcyjnej opracowania. Zdaję sobie sprawę, że często trudno jest znaleźć rdzeń, wokół którego można by pogrupować poszczególne teksty. I w tym przypadku, byłaby wskazana większa precyzyjność i oryginalność. Część czwarta właściwie nie zawiera żadnego tekstu dotyczącego myśli pedagogicznej, a niektóre prace są zbieżne z tematem kolejnej części. Ta drobna uwaga, w moim odczuciu, w żaden sposób nie wpływa na ogólną, wysoką ocenę, całego zbioru. Podsumowując, pozostaję w przekonaniu, że współautorzy publikacji swoim wysiłkiem godnie uczcili jubileusz prof. Lecha Mokrzyckiego i przysłużyli się polskiej nauce.

Jan Ryś

Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie